

Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

ВЕСТНИК

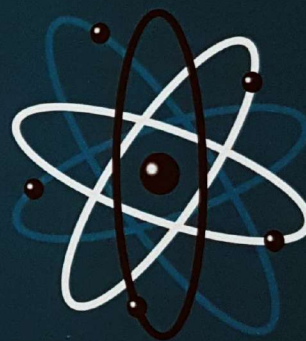
Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

SCIENTIFIC JOURNAL

HERALD

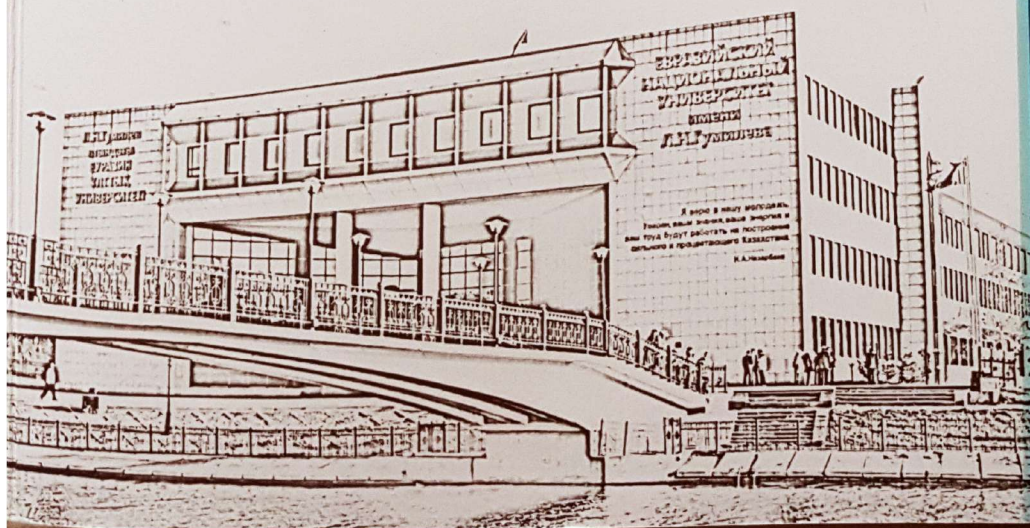
L.N. Gumilyov Eurasian
national University

ISSN 1028-9364

№ 3 (112) 2016

- 1995 жылдан шыға бастады ■
- Основан в 1995 г. ■
- Since 1995 ■

I
БӨЛІМ

<i>Сейітова Ш.Б.</i> Шығыс Қазақстан ономастикалық жүйесінің тілдік сипаты.....	184
<i>Сейітова Ш.Б.</i> «Бірлік» сөзінің тілдік ерекшелігі.....	187
<i>Себенцова Р.М.</i> Отражение национального характера в языке и ее проявление в ценностной картине мира.....	190
<i>Сыздықова Г.О., Кадеева М.И., Бектурова Ж.Б.</i> Тілдік тұлғаның лингвоэкологиялық сипаты.....	193
<i>Сыздықова Г.О.</i> Эпостык жырлардағы «де» етістігінің нарадигматикалық аспектісі.....	198
<i>Сүйерқұл Б.М., Есенова К.Ө.</i> Қазақ тіліндегі зұлым күш иелері атаулары қолданысының теолингвистикалық ерекшеліктері.....	204
<i>Тажиббаева С.Ж., Козырев Т.А.</i> Қазіргі Қазақстандағы тілдік жағдай.....	209
<i>Таласпаева Ж.С., Қадыров Ж.Т.</i> Жырау шығармаларының көркемдік ерекшелігі.....	213
<i>Таусогарова А.К.</i> Әлем бейнесінің казак ертегілерінде концептуалдануы.....	219
<i>Тойганбекова М.Ш., Наралиева Р.Т.</i> Қазақ балалар әдебиеті – ұлттық мәдениетіміздің рухани іргетасы.....	225
<i>Уразбекова М.К., Аксёнова И.Н.</i> Факторы развития культуры Китая и китайского языка в Казахстане.....	228
<i>Шаикова Г.К.</i> Гендерная маркированность объявлений о знакомстве.....	233
<i>Шоқаббаева С.С.</i> Өнімсіз жұрнактардың географиялық терминдер жасаудағы қызметі.....	238

ТАРИХ / ИСТОРИЯ

<i>Абдрахманова Г.С.</i> Социально-экономическая политика «омских» правительств в Восточном Казахстане в годы гражданского противостояния.....	242
<i>Абдрахманова Г.С.</i> Контрреволюционные правительства и Алаш-Орда.....	248
<i>Азмұханова А.М.</i> Түркі элитасы және рухани құндылықтар: тәжірибе және таным (XIX-XX ғғ. тоғысы).....	254
<i>Акулбайева Г.М., Malgarayeva Z.B.</i> Soviet national politics as a factor of interethnic strains in post soviet republics (on the example of Kazakhstan).....	260
<i>Альжанова Э.Е.</i> Проблемы историографии развития производительных сил Туркестанского краявторой половины XIX – начала XX вв.....	267
<i>Алтысбес М.А.</i> Бердікожа батыр – казак жері мен елін қорғаған қайраткер (XVIII ғасырдағы казак-қырғыз қатынасы тарихына).....	277
<i>Алтысбес М.А., Саметова Г.С.</i> Историографический анализ проблемы исторической урбанистики Казахстана В XVIII - 30-е гг. XX вв.....	284
<i>Альжанпарова Б.К.</i> Маргинализация и пауперизация казахского крестьянства в конце 1920-х-начале 1930-х гг. (на материалах Центрального Казахстана).....	289
<i>Артықбаев Ж.О., Ильясова З.С.</i> Оғыз мәселесі және олардың ортағасырлық қалалық өркениеті (әл-Идриси деректері бойынша).....	295
<i>Ахметова Г.М.</i> Роль женщин в торговой сфере Казахстана в конце XIX – начале XX веков.....	300
<i>Дәуірбаева У.Е.</i> Қазақ халқының XIX ғасырдың екінші жартысындағы ұлт-азаттық қозғалысы және казак байлары.....	309
<i>Ельмуратова Б.Ж.</i> История повседневности как научное направление.....	314
<i>Ибадуллаева З.Ө.</i> Қожалардың ислам дінін таратудағы орны.....	318
<i>Исенов Ө.И., Наурызбаева Э.К.</i> Қазақ қоғамындағы тарихандар институты: тарихнамалық шолу (1917-1991 жж.).....	321
<i>Өтен Г.Ж.</i> Мұрағат құжаттарындағы өнер тарихына қатысты деректер.....	328
<i>Кабылтаева С.К.</i> Роль батыров в военно-политической истории Казахстана XVII-XIX вв.....	333
<i>Қаленова Т.С.</i> Жүсіпбек Аймауытов және Семей мұғалімдер семинариясы.....	339
<i>Мусағалиева А.С., Мусабекова Р.М.</i> Начало депортации и спецпоселенческой политики в Северном Казахстане в 30-годах XX века (на материале Акмолинской области).....	343
<i>Мустафина Р.М.</i> Некоторые аспекты деятельности культовых учреждений в Казахстане.....	349
<i>Примкулова Г. Ж.</i> XX ғасырдың 50-90-шы жылдары отандық этнографтардың зерттеулерінде казактың материалдық мәдениеті.....	353
<i>Сандыбаева А.Д., Сандыбаева А.Ф.</i> 1917-1940 ж.ж. Түркістан қаласының саяси, элеуметтік-экономикалық жағдайы.....	358
<i>Сугралимова Г.Б.</i> Великая степная цивилизация и идеи евразийства: исторический аспект.....	363
<i>Тастанбеков М.М.</i> Заратуштра және зороастризмнің ежелгі кезең діні ретіндегі маңызы.....	367
<i>Тұрсұн Х.М., Исаев М.С.</i> Отандық тарих философиясының мәселелері.....	372
<i>Шалдарбекова А.Б.</i> Некоторые аспекты истории внешней торговли в Анапалли	377

- 4 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 6-том. – Алматы: Ғылым, 2011. – 744 б.
 5 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 6-том. – Алматы, 1997. – 296 б.
 6 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 7-том. – Алматы, 2011. – 752 б.
 7 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 11-том. – Алматы, 2011. – 752 б.
 8 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 12-том. – Алматы, 2011. – 752 б.
 9 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 15-том. – Алматы, 2011. – 752 б.

Суеркул Б.М., Есенова К.У. Теоллингвистические особенности применения наименований темных сил в казахском языке (Анализ материалов /пятнадцати томого/ словаря литературно-казахского языка).
 Статья посвящена вопросам изучения семантики демонимов на материале «Словаря казахского литературного языка».

Ключевые слова: теоним, теоллингвистика, демонология, демоним, словарь.

Suierkul B.M., Esenova K.O. Theolinguistic features of the dark forces application names in the kazakh language
 (Analysis of fifteen languid literary vocabulary of the Kazakh language).

The article is sanctified to the questions of study of semantics of demononyms on material of «Dictionary of literary Kazakh».
Key words: theonym, theolinguistics, demonology, demononym, Dictionary.

Редакцияға 04.03.2016 қабылданды.

ЭОЖ 81'27

С. Ж. ТАЖИБАЕВА¹, Т.А. КОЗЫРЕВ²

филол. ғ. д., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ түркітану кафедрасының профессоры.

tazhibaeva_szh@enu.kz¹,

филол.ғ.к. Халықаралық Түркі академиясының сарапшысы, Астана

kozirevt@ngs.ru²

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТІЛДІК ЖАҒДАЙ*

Қазіргі Қазақстандағы тілдік жағдай мен тәуелсіздік алғашы откен 24 жылдың ішіндегі оның бағасы беріледі, мемлекеттік тілді меңгеру және оның қоғамдағы ролі туралы мәселелер көтеріледі. Қазіргі кезеңдегі Қазақстандағы тілдік саясат өзекті екендігі және ең алдымен қазақ тілін жандандыруға, оның қолдану аясын кеңейтуге бағытталып отырғаны көрсетіледі.

Бұл тұста қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде енгізуге мемлекет тарапынан жасалған объективті қажеттіліктерге ерекше назар аударылған. Бұл тұжырым 1991 жылдан қазіргі кезеңге дейін қазақстандық социум құрылымында болған өзгерістерді талдау барысында жасалды.

Түйін сөздер: тілдік саясат, тілдік жағдай, мемлекеттік тіл, ресми тіл.

Қазір, жас Қазақстан мемлекетінің тарихи жолының ең маңызды сатылары артта қалып отырған кезеңде, сол жүріп өткен жолдың әлі күнге дейін өз шешімін таппаған бір саласы – тілдік саясат пен елдегі тілдік ахуалға баға беретін кезең келді.

Қазақстанда тілдік саясат қазақ тіліне қатысты тиімді жүргізілді деп есептеуге бола ма? Егер тек қана сандық мәліметтерге жүгінсек, жоқ деп жауап беруге болады. Бірақ, дегенмен, тілдік саясаттың дұрыс жүргізілгенін растайтын басқа да факторлар бар.

Мысалы, Қазақстандағы жоғары білім беру саласында тілді оқытуды реформалау бағытында айтарлықтай қадамдар жасалды. Егер, бұрындары жоғары оқу орындарына түскенде ауылдан келген балалар қиындыққа душар болса ЖОО-на түсу үшін орыс тілін жақсы меңгеру қажет еді, ал қазіргі кезеңде қазақ және орыс тілдерінде оқу тең дәрежеде ұсынылады. Жоғары білім алушылардың контингентінде де айтарлықтай

салаларын нақты айырып, екі жаққа болу. Бұл үшін қазақ тілін менгерген орыс тілді жас оқушылардың әлеуметтік жағдайына назар аудару қажет.

Екіншіден, мемлекеттік қысым жеткілікті түрде күшті болуы тиіс, бірақ ол нақты бағытталған – бірақ орыс тілдерді қамтымай, жекеден кәсіби топтарды және белгілі жастағы азаматтарды ғана қамтуы қажет. Мемлекеттік тілді оқыту және оны үйренушілерді ынталандыру жолдары – әдістеме мен техникалық әзірлеу (жоғ. қараңыз). Дегенмен, осы жерде өмірдің өзі көптеген нәрселерді өз орнына қойып отыратын мәселелерді көрсету қажет – 8 жыл бұрын Елбасы атап көрсеткендей, «қазақ тілін білу жеке бәсекеге қабілеттілік ең бағалы шарттарының бірі болып табылады» [7].

Үшіншіден, қазақ тілін түпкілікті ендіру үшін, әсіресе жас және әлеуметтік жақтан белсенді көпшіліктің өміріне қатысты, нақты әлеуметтік саланы бөліп алу қажет. Мысалы, іргелі ғылымдар, медицина және құқық салалардың терминологиясын жаппай қазақтандырудың орнына әкімшілік саласына қазақ тілін біртүр-бірі және жеке ендірген дұрыс [8].

Жоғарыда айтылғандардың барлығын қорыта келіп, біз келесі мәселелерді тағы да қайталап айтып келеді: ең алдымен, мемлекеттік тілді ендіргенде стратегиялық мақсат пен оған жетудің тактикалық әдістерін айқын ажыратып алу керек. Соңғысына «Қазақстан Республикасындағы Тілдер туралы» Заңының орындалуы (10 жыл, 20 жыл, ...) мәселелері, мемлекеттік тілді оқуды ынталандырудың нақты тәсілдері және т.б. жатқызған. Біздің ойымызша, бұл үдерісті жылдамдатып қазақ тілін күшпен ендіру мүмкін емес болса да, бұл мәселені шешуді ұзақ мерзімге қалдыру одан да бетер проблемаларды тудыруы мүмкін.

Міне сондықтан да стратегиялық мақсатты айқын сезіну қажет – ол қазақ тілінің шынайы және жаппай пайдаланудағы мемлекеттік тілге айналуы. Парадоксалды түрде, дәл осы – қажетінше түбегейлі стратегиялық мақсатты нақты түсіну тілдік салада шынайы кепілдендірілген толық ойластырылған және таратылған тактикалық саясатты береді.

Осылайша, ҚР-дағы тілдік саясат ең алдымен қазақ тілін жаңадандыруға, оның қолдану аясын кеңейтуге, сондай-ақ, орыс тілінің жалпы мәдениеттік қызметін сақтауға және Қазақстан халқының тілдерін дамытуға бағытталған. Тілдік саясат Қазақстанда тұратын ұлыстардың қарым-қатынасындағы ең басты элемент болып табылады.

Әдебиеттер

- 1 Антонов С. Почти вдвое увеличилось число учащихся казахских школ за годы независимости республики // <http://newtimes.kz/society/7517-pochti-vdvoe-uvlichilos-chislo-uchashchikhsya-kazakhskikh-shkol-za-gody-nezavisimosti-respubliki> (05.02.2014).
- 2 Нысанбаева А.М. Развитие языковой политики в Казахстане // Казахстанская модель этнополитики: Научное издание. – Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2002.
- 3 Тажибайева С.Ж., Козырев Т.А., Государственность, язык, алфавит: пример Казахстана // «Центральная Азия и Кавказ», № 4 (52), 2007.
- 4 Козырев Т.А. Языковая ситуация в современном Казахстане: на середине брода // Сборник материалов конференции «Казахстанский опыт межэтнического и межконфессионального согласия: предложения для ОБСЕ (25.01.09)», Алматы, КИСИ при Президенте РК.
- 5 Фиерман У. Казахский язык теперь будет активно развиваться, даже при полном сохранении роли русского языка в Казахстане - профессор Уильям Фиерман // <http://www.inform.kz/kaz/article/2292617> (06.08.2010). Fierman, W. (2006). Language and Education in Post-Soviet Kazakhstan: Kazakh-Medium Instruction in Urban Schools. The Russian Review, 65, 98-116. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467>
- 6 Jankowski, H. (2012) Kazakh in contact with Russian in modern Kazakhstan. Turkic Languages, 16, 1. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- 7 Назарбаев Н.А. Выступление Президента РК на XIV сессии Ассамблеи народа Казахстана (Астана, 23 октября 2008 года) // <http://www.zakon.kz>
- 8 Козырев Т.А., Салыкбаева К. Русские вкрапления в потоке казахской речи в условиях казахско-русского двуязычия // Вестник КазНУ им. аль-Фараби (Серия филологическая), № 8 (107), 2007.

References

- 1 Antonov S. Pochti vdvoe uvelichilos chislo uchashchikhsya kazakhskikh shkol za gody nezavisimosti Respubliki // <http://newtimes.kz/society/7517-pochti-vdvoe-uvlichilos-chislo-uchashchikhsya-kazakhskikh-shkol-za-gody-nezavisimosti-respubliki> (05.02.2014).
- 2 Nysanbaeva A.M. Razvitiye yazykovoy politiki v Kazakhstane // Kazakhstanskaya model' etnopolitiki: Nauchnoe izdanie: Almaty: Kazakhstanskij institut strategicheskikh issledovanij pri Prezidente Respubliki Kazakhstan, 2002.
- 3 Tazhibayeva S.Z.H., Kozzyrev T.A., Gosudarstvennost, yazyk, alfavit: primer Kazakhstan // «Tsentral'naya Aziya i Kavkaz», № 4 (52), 2007.

- 4 Kozzyrev T.A. YAzykovaya situatsiya v sovremennom Kazakhstane: na seredine broda // Sbornik materialov konferentsii «Kazakhstanskij opyt mezhehtnicheskogo i mezkhkonnatsional'nogo soglasiya: predlozheniya dlya OBSE (25.01.09)», Almaty, KISI pri Prezidente RK.
- 5 Fierman U. Kazakhskij yazyk teper' budet aktivno razvivatsya, dazhe pri polnom sokhraneni roli russkogo yazyka v Kazakhstane - professor Uilyam Fierman // <http://www.inform.kz/kaz/article/2292617> (06.08.2010). Fierman, W. (2006). Language and Education in Post-Soviet Kazakhstan: Kazakh-Medium Instruction in Urban Schools. The Russian Review, 65, 98-116. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467>
- 6 Jankowski, H. (2012) Kazakh in contact with Russian in modern Kazakhstan. Turkic Languages, 16, 1. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- 7 Nazarbaev N.A. Vystuplenie Prezidenta RK na XIV sessii Assamblei naroda Kazakhstana (Astana, 23 oktyabrya 2008 goda) // <http://www.zakon.kz>
- 8 Kozzyrev T.A., Salykbaeva K. Russkie vkrapleniya v potoke kazakhskoj rechi v usloviyakh kazakhsko-russkogo dvuyazychiya // Vestnik KazNU im. al'-Farabi (Seriya filologicheskaya), № 8 (107), 2007.

Тажибайева Сауле Жаксылыкбаевна, ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, д.филол.н., профессор кафедрa туркологии; Козырев Тимур Анатольевич, филол.ғ.к., Халықаралық Түркі академиясының сарапшысы, Астана kozzyrevt@ngs.ru

В статье дается описание языковой ситуации в современной Казахстане. Поднимается проблема связанная с ролью государственного языка в обществе. Показано, что языковая политика в современном Казахстане является эффективной и направлена на возрождение казахского языка, расширение сферы его применения. Ключевые слова: языковая политика, языковая ситуация, государственный язык, официальный язык.

Saule Tazhibayeva, L.N.Gumilov Eurasian National University Dr. Professor, Department of Turkology; Timur Kozzyrev International Turkic Academy.

The paper proposes a review of a language situation in modern Kazakhstan, which was changed for the years of independence since 1991 and is considered to be effective with respect to the language policy. A special emphasis is laid on the problem of the Kazakh language – the state language of the Republic, the authors try to show the ways out of the problem.

Key words: language policy, language situation, state language, official language.

Редакцияға 04.03.2016 қабылданды.

ӨЖЖ 811.512.122

Ж.С. ТАЛАСПАЕВА¹, Ж.Т. КАДЫРОВ²

филол.ғ.к., М.Козыбаев атындағы СКМУ профессоры¹,

филол.ғ.к., М.Козыбаев атындағы СКМУ профессоры²,

Петропавл қ., Қазақстан

ЖЫРАУ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІГІ

Мақалада Салтүстік-Қазақстан өңірінің түлғасы, қазақ халқының ХҮІІ ғасырдың екінші жартысы мен ХҮІІІ ғасырдың бірінші жартысында өмір сүрген ақын-жырау, халық батырларының бірі – Қожаберген Толыбайұлының ұлылығына дағды тұлғасы, суреткерлік шеберлігі зерттеледі. Көркем әдебиеттегі теңеу мен қайталанмас туралы кейбір ой-түсініктер нақтылап, жырау шығармаларындағы көркемдік-стильдік қызығушылықтар талдау жасалады.

Түіні сөздер: көркемдеу тәсілдері, ұлттық құндылықтар, эстетикалық талғам, авторлық идея, образдық-бейнелі сөздер, тарихи оқиға.

Қазақ халқының ХҮІІ ғасырдың екінші жартысы мен ХҮІІІ ғасырдың бірінші жартысында өмір сүрген ақын-жырау, әскери қолбасшы Қожаберген Толыбайұлының өз шығармаларында халықтық мұраны, дәстүрлі мәдениет, ұлттық тіл мүмкіндіктерін кең түрде қолданған. Өлең сөздің өрнектері өмір шыңдықтарын, әсіресе тарихи сипатта қалам тербеген жырау үшін сол замандағы аңы да болса шыңдықты, қиын да болса уақытты көрсетуге кеңінен зор мүмкіндік бады.

Қожаберген шығармаларының сипаты оның өзіне тән өлең өрнегін, мазмұн тереңдігін, тіл құнарын еркін танытатын сөз әлемінен құралады. Ақын шығармалары – бір ғана кезеңнің, өзі өмір сүрген ортаның, айнасы емес, олар заманалық мәселелерді жалпыадамзаттық құндылықтар білігінен қозғанып қалыпалы ойдың көркем өнер деңгейіне көтерілген сөз үлгілері. Көркем шығарма мазмұны мен пішінін ажарлап, оның эстетикалық әсерін күшейтуге қызмет ететін суретті